

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
I N S T Y T U T H I S T O R I I

ODRODZENIE
I REFORMACJA
W POLSCE

TOM III

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE

<http://rcin.org.pl>

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
I N S T Y T U T H I S T O R I I

ODRODZENIE I REFORMACJA
W POLSCE

TOM III

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE
WARSZAWA 1958

KOMITET REDAKCYJNY

Stanisław Arnold (Warszawa), *Oskar Bartel* — zastępca redaktora (Warszawa), *Kazimierz Budzyk* (Warszawa), *Kazimierz Dobrowolski* (Kraków), *Konrad Górski* (Toruń), *Konstanty Grzybowski* (Kraków), *Kazimierz Lepszy* — redaktor (Kraków), *Roman Pollak* (Poznań), *Jan Szeruda* (Warszawa), *Stanisław Tync* (Wrocław), *Janusz Tazbir* — sekretarz redakcji (Warszawa), *Ignacy Zarebski* (Kraków).

Okladkę projektował
Henryk Białoskórski

© by PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE — WARSZAWA 1958

Redaktor Wydawnictwa — *Irena Parol*

Wydanie pierwsze. Nakład 650+200+150 egz.

Ark. wyd. 23. Ark. druk. 20. Papier druk sat. kl. V, 70 g, 70×100.

Oddano do składania 28.II.58. Podpisano do druku 5.IX.58.

Druk ukończono we wrześniu 1958 r.

Zam. 396.

A-70

Cena zł 69.—

Drukarnia im. Rewolucji Październikowej, Warszawa.

SPIS TREŚCI

Wstęp	Str. 5
-----------------	-----------

ROZPRAWY

<i>W. Sobociński</i> — <i>Memoriał</i> Jana Ostroroga a początki reformacji w Polsce	9
<i>J. Zathej</i> — W sprawie badań nad <i>Kallimachem</i>	53
<i>W. Voisé</i> — 400-lecie tłumaczenia <i>De Republica Emendanda</i> przez Wolfganga Weissenburga	79
<i>H. Kowalska</i> — Stanisław Szafraniec z Pieskowej Skąły	99
<i>L. Chmaj</i> — Komeński a Bracia Polscy	133
<i>H. Ley</i> — Bayle i Leibniz o socynianizmie	157

PRZEGLĄDY

<i>S. Grzybowski</i> — Badania nad Odrodzeniem i Reformacją we Francji	171
<i>S. Grzybowski</i> — Z Kongresu Historycznego w Rzymie	191

MATERIAŁY

<i>L. Szczucki, J. Tazbir</i> — Korespondencja anabaptystów morawskich z arianami polskimi	197
--	-----

BIBLIOGRAFIA

<i>M. Bokszczanin, H. Kapetús</i> — Bibliografia roczników „Reformacja w Polsce” 1921 — 1956	217
Zespół Zakładu Dokumentacji Instytutu Historii PAN — Bibliografia artykułów z czasopism zachodnio-europejskich za rok 1955, dotyczących zagadnień Odrodzenia i reformacji	289
<i>L. Szczucki</i> — Earl Morse Wilbur (1866 — 1956)	315

W s t ę p

Badania nad Odrodzeniem w Polsce mają swoją długą tradycję w naszej historiografii. Niezapomniane są na tym polu zasługi dwóch najwybitniejszych znawców historii kultury starszej historiografii Aleksandra Brucknera i Kazimierza Morawskiego. Dowodem zainteresowania tą epoką były dwa wspaniałe zjazdy im. Jana Kochanowskiego z roku 1884 i 1930, zjazd im. Mikołaja Reja, a przede wszystkim setki wydawnictw źródłowych, monografii, rozpraw, recenzji i polemik, w których podjęli pióro najznakomitsi znawcy literatury, historii prądów umysłowych, nauki, wychowania i sztuki. Mimo bogactwa nagromadzonych materiałów i idei dalecy jednakże jesteśmy od wszechstronnego zgłębienia tej niezwykle bujnej i twórczej epoki, nie tylko w historii naszego narodu, ale też wielu narodów europejskich. Jakkolwiek bowiem w nauce europejskiej od dziesiątków lat zaznacza się żywy ruch zmierzający do odtworzenia pełnego i wiernego obrazu renesansowego przełomu, to jednak i tam — mimo setek prac najznakomitszych historyków, mimo kilkunastu specjalnych czasopism, które służą wzbogaceniu wiadomości i wymianie poglądów — badania renesansowe dalekie są od ukończenia. Szczególnie pasjonująca jest dyskusja na temat istotnych cech i periodyzacji epoki Odrodzenia, która ma również niemałe znaczenie dla dalszych dróg rozwojowych historii kultury. Wystarczy wsłuchać się w głosy, które z różnych pozycji metodologicznych padają w tej sprawie z ust głośnych dziś badaczy D. Cantimoriego, M. Gukowskiego, Fanfaniego, niedawno zmarłego Lucien Febvre'a, A. Fergussona, E. F. Jacoba, P. Mesnarda, R. Mousniera, A. Renaudeta, M. M. Smirina, G. Toffanina. Istota Renesansu, jego stosunek do średniowiecza i baroku, podłoże społeczno-gospodarcze, ruchy społeczne, treść ideowa i filozoficzna, ocena trwałych wartości Renesansu, osiągnięcia poszczególnych krajów i międzynarodowe związki, oto to, nad czym pracują nasi koledzy zarówno w Związku Radzieckim i w wielu krajach demokracji ludowych, jak i w Europie Zachodniej.

Sesja naukowa Polskiej Akademii Nauk z roku 1953, poświęcona Odrodzeniu polskiemu, wzbogaciła w pewnej mierze naukowe spojrzenie na złożone „zjawisko tej epoki w Polsce”¹. Tym niemniej jej wyniki są dalekie od wyczerpania tematu, wymagają pogłębienia i uzupełnień.

¹ Z Wstępu do I rocznika *Odrodzenia i Reformacji w Polsce*: Odnośnie do przedmowy do tomu I należy wyjaśnić, że w jej zredagowaniu nie brał udziału prof. dr Henryk Barycz i z nią się nie solidaryzuje.

Dużą zasługą sesji była mobilizacja sił do podjęcia przerwanych przez wojnę, intensywnych prac nad Renesansem polskim, zachęcenie młodego pokolenia historyków do badań nad Odrodzeniem. Pięć lat, które minęły od zjazdu, potwierdzają słuszność inicjatywy Akademii. Świadczą o tym liczne wydawnictwa źródłowe, nowe opracowania i tworzenie się zespołów nowych pracowników, kierujących swoje zainteresowania badawcze ku rzeczonymu epoce. Sesja rozpoczęła również — nie bez błędów i uproszczeń — dyskusję nad teoretycznymi podstawami badań renesansowych. Warto zwrócić uwagę, przy tym, na fakt znamieny. Oto zarówno w pracach polskich, jak i w obcych coraz bardziej umacnia się przekonanie, że Odrodzenia, tak jak każdej epoki historycznej nie można odrywać od podłoża gospodarczego i społecznego, że nie jest to prąd kulturalny autonomiczny, sam dla siebie, lecz najściślej związany z różnymi dziedzinami bujnego życia tej pięknej epoki. Coraz powszechniej i zgodniej występuje też Renesans w swoich zasadniczych przeciwstawnych średniowieczu rysach, jako nowa jakość historyczna, na której elementy antyscholastyczne, świeckie i racjonalistyczne wyciskają swoje piętno. Coraz jaśniej rysują się też współzależności różnych zjawisk Odrodzenia, jak np. humanizmu, racjonalizującego krytycyzmu czy reformacji, które stanowią powiązane ze sobą fenomeny i znajdują się ze sobą w ścisłych relacjach a w całości składają się na epokę Odrodzenia. Wyrasta stąd konieczność badania całokształtu zjawisk Renesansu, co nie wyklucza podejmowania specjalnych badań nad poszczególnymi prądami Odrodzenia. Przy badaniach szczegółowych należy jednak zwracać uwagę na całość zagadnień renesansowych zarówno europejskich, jak i polskich.

Powojenne prace nad Renesansem miały także duże braki. Metoda badań w dziedzinie historii kultury wymaga przygotowania znacznie precyzyjniejszych narzędzi poznawczych od tych, których w tej chwili używamy. Dotyczy to zarówno ogólnoteoretycznych założeń badawczych, jak też szczegółowych sformułowań metodycznych. Po wtóre, obok rozwijających się elementów rodzimych Odrodzenia w Polsce, Renesans — jak żadną inną epokę — cechują wzajemne powiązania między narodami, niezwykle silne kontakty i wymiana myśli w dziedzinie ideologii, osiągnięć nauki, literatury i sztuki. Ta wymiana, jeśli chodzi o Polskę, była szczególnie silna z Włochami, Francją, Szwajcarią i Holandią, a z bliższych sąsiadów z Czechami, Niemcami i Węgrami. Tak więc, jak zrozumienie istoty i specyficznych cech Odrodzenia polskiego nie jest możliwe w oderwaniu od polskiego procesu historycznego, tak byłoby ono jednostronne, gdyby nie ukazano równoległe uniwersalnego charakteru Odrodzenia, gdyby pominięto aspekty międzynarodowe Renesansu polskiego.

Zwrócić wreszcie należy uwagę na zaniedbane po wojnie badania nad humanizmem, filozoficznym obliczem naszego Renesansu, nad społecznym wydzźwiękiem literatury pięknej, wyznaniowej, politycznej itp. Całkowicie leżą odłogiem podejmowane kiedyś przez Stefana Czarnowskiego i Kazimierza Dobrowolskiego studia nad moralnością i pojęciami etycznymi, bez których obraz Odrodzenia musi pozostać jednostronny.

Badania nad reformacją mają u nas bogatą przeszłość, zwłaszcza dzięki inicjatywie i pracom Aleksandra Brücknera, Wincentego Zakrzewskiego i Stanisława Kota. Wśród wielu interesujących zagadnień wydaje się szczególnie ważne podjęcie studiów nad wzajemnym stosunkiem między reformacją a innymi prądami Odrodzenia oraz kontynuowanie prac w dziedzinie europejskich związków reformacji w Polsce. Wielkie zainteresowanie wzbudzały i wzbudzają dzieje arianizmu polskiego; kontynuując i pogłębiając studia nad Braćmi Polskimi, nie można wszakże zaniedbywać badań nad innymi kierunkami wyznaniowymi reformacji: luteranizmem, kalwinizmem i Braćmi Czeskimi. Nie mniejsze znaczenie dla nauki polskiej mają badania nad reformacją na Śląsku i Pomorzu, nad rolą w niej żywiołu polskiego i związkami reformacji z resztą ziem polskich. Badając reformację nie należy wreszcie zaniedbywać studiów nad stanem Kościoła rzymsko-katolickiego w Polsce wieku XVI—XVII.

Wychodząc z powyższych założeń Instytut Historii PAN oraz redakcja *Odrodzenia i Reformacji w Polsce* po wydaniu dwóch pierwszych tomów tego rocznika postanowiły określić ponownie jego zadania.

Główny nacisk kładzie redakcja na prądy umysłowe i styl życia — w szczególności na: 1) rozwój dróg poznania rzeczywistości przyrodniczej i społecznej, 2) na kształtowanie się zasadniczej postawy wobec świata i życia, 3) na powstawanie różnorodnych ideologii społecznych i wierzeń religijnych, 4) na życie obyczajowe i religijne i 5) na ruchy społeczne. Założeniem redakcji jest, aby zagadnienia te były rozpatrywane nie tylko w oparciu o podłoże gospodarcze i społeczne, w szczególności o strukturę społeczną z jej bogatym zróżnicowaniem klasowym, ale też w ścisłym powiązaniu z prądami obcymi. Sformułowana w ten sposób postawa badawcza doprowadzić może do wykrywania całego bogactwa czynników kształtujących życie społeczeństwa renesansowego, jego psychikę i działanie.

Doceniając znaczenie badań genetycznych silny nacisk kładziemy równocześnie na funkcje społeczne, na rolę poszczególnych zjawisk w całokształcie życia. Dążeniem redakcji będzie również, aby badane zjawiska były ujmowane w dialektycznym procesie walki między elementami starymi a nowymi, ściśle biorąc między dawnymi tradycjami

średniowiecznymi, wykazującymi wielką jeszcze żywotność a nowymi elementami renesansowymi, wyrastającymi z nowych warunków bytu.

Zagadnienia podstaw gospodarczych Odrodzenia nie będą tutaj w sposób monograficzny rozpatrywane i tę dziedzinę pozostawimy innym czasopismom historycznym i specjalistycznym. Zjawiska literatury, sztuki, nauki i wychowania będą przez nas rozpatrywane tylko od strony ich funkcji społecznej, politycznej czy też wpływu na główne prądy Odrodzenia.

Doniosłym zadaniem *Odrodzenia i Reformacji w Polsce* jest wydatne uwzględnienie związków naszego Odrodzenia z innymi krajami. Stąd obowiązek stałego informowania w artykułach i sprawozdaniach uczonych polskich i obcych o ruchu naukowym dotyczącym Renesansu w różnych krajach, w szczególności o badaniach, które mogą zainteresować historyków polskich. Z tego też względu w następnych rocznikach planuje się silniejszą rozbudowę przeglądu wydawnictw, recenzji, sprawozdań, bibliografii i kronik naukowych o zasięgu powszechno-historycznym.

Aby zadość uczynić tego rodzaju ambicjom poszerzono skład Komitetu Redakcyjnego, do którego obecnie należą: Stanisław Arnold (Warszawa), Oskar Bartel — z-ca redaktora (Warszawa), Kazimierz Budzyk (Warszawa), Kazimierz Dobrowolski (Kraków), Konrad Górski (Toruń), Konstanty Grzybowski (Kraków), Kazimierz Lepszy — redaktor (Kraków), Roman Pollak (Poznań), Jan Szeruda (Warszawa), Stanisław Tync (Wrocław), Janusz Tazbir — sekretarz redakcji (Warszawa), Ignacy Zarębski (Kraków). Stałe miejsce w redakcji zajmuje każdorazowy prezes Towarzystwa do badań reformacji w Polsce (obecnie Jan Szeruda). Redakcja stoi na stanowisku, że rocznik *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, obejmujący całość problematyki kultury umysłowej Renesansu, a od bieżącego tomu kładący nacisk przede wszystkim na powszechno-dziejowe aspekty Odrodzenia polskiego nie jest oczywiście kontynuatorem zaśluzonego czasopisma „Reformacja w Polsce”, przed wojną zainicjowanego i prowadzonego przez prof. Stanisława Kota, jakkolwiek zajmuje się w tej chwili też tymi zagadnieniami. Ukazanie się „Reformacji w Polsce” w czasie, który Towarzystwo do badań reformacji w Polsce uzna za stosowny, mogłoby tylko wzmocnić badania nad tą stroną Renesansu polskiego.

Rocznik niniejszy zawiera materiały gromadzone w tece redakcyjnej jeszcze w ciągu lat ubiegłych. Toteż nowe plany, które wytyczyła sobie Redakcja, mogą być tylko w nim stopniowo wprowadzane w życie.

Komitet Redakcyjny

Cena zł 69,—